

**ҚАЗАҚСТАННЫҢ ҚЫЗЫЛОРДА ОБЛЫСЫНЫҢ АУЫЛ ШАРУАШЫЛЫҒЫНДА
ШАҒЫН ЖӘНЕ ОРТА КӘСІПКЕРЛІКТІ ДАМУ**

**DEVELOPMENT OF SMALL AND MEDIUM-SIZED BUSINESSES IN AGRICULTURE
IN THE KYZYLORDA REGION OF KAZAKHSTAN**

**РАЗВИТИЕ МАЛОГО И СРЕДНЕГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА
В СЕЛЬСКОМ ХОЗЯЙСТВЕ КЫЗЫЛОРДИНСКОЙ ОБЛАСТИ КАЗАХСТАНА**

С.Т. ЖҰМАШЕВА^{1*}

Э.Ф.К., доцент

А.Е. МУХАНОВА²

Э.Ф.К.

Ж.Б. СМАГУЛОВА²

экономика магистрі

¹Қазақ аграрлық-өнеркәсіптік кешенінің экономикасы және ауылдық аумақтарды дамыту ғылыми-зерттеу институты, Алматы, Қазақстан

²Қорқыт Ата атындағы Қызылорда мемлекеттік университеті, Қызылорда, Қазақстан

*автордың электрондық поштасы: torehanoba@mail.ru

S.T. ZHUMASHEVA^{1*}

C.E.Sc. Associate Professor

A.E. MUKHANOVA²

C.E.Sc.

ZH.B. SMAGULOVA²

Master of Economics

¹Kazakh Research Institute of Economy of Agro-Industrial Complex and Rural Development, Almaty, Kazakhstan

²Korkyt ata Kyzylorda State University, Kyzylorda, Kazakhstan

*corresponding author e-mail: torehanoba@mail.ru

С.Т. ЖҰМАШЕВА^{1*}

К.Э.Н., доцент

А.Е. МУХАНОВА²

К.Э.Н.

Ж.Б. СМАГУЛОВА²

магистр экономика

¹Казахский НИИ экономики АПК и развития сельских территорий, Алматы, Казахстан

²Кызылординский государственный университет им. Коркыт Ата,

Кызылорда, Казахстан

*электронная почта автора: torehanoba@mail.ru

Аңдатпа. Нарықтық экономика, қатаң бәсекелестік жағдайында аграрлық бизнестің тиімді жұмыс істеуін қамтамасыз ету өзекті міндетке айналуға. *Мақсаты* – кәсіпкерліктің Қызылорда облысының әлеуметтік-экономикалық дамуына әсерін, аграрлық сектордағы шағын және орта бизнесті қолдау әдістерін көрсету, сондай-ақ қолдау бағдарламаларын қаржыландырудың тиімділігіне талдау жүргізу. *Әдістері* – зерттеудің теориялық негізі: отандық және шетелдік ғалымдардың, осы саладағы жетекші мамандардың іргелі және қолданбалы өзірлемелері. Негізгі экономикалық көрсеткіштерді талдау кезінде республика және оның өңірлері бойынша статистикалық деректер мен есептер пайдаланылған. *Нәтижелері* – кәсіпкерлік қызметке жәрдемдесудің тиімді құралдарын енгізу бойынша ұсынымдар әзірленді, олардың негізгі ережелері агроқұрылымдардың стратегиялық, жедел жоспарларын дайындау кезінде пайдаланылуы мүмкін. *Қортындылар* – шағын және орта агробизнес субъектілерінің тиімді жұмыс істеуі үшін шаруашылық жүргізудің шағын және орта нысандарына олардың одан әрі экономикалық өсуіне, еңбек өнімділігін арттыруға,

Ключевые слова: сельское хозяйство, малый, средний агробизнес, производительность труда, численность занятых, инновационные технологии, государственная поддержка, льготные кредиты.

Кіріспе. Отандық экономика дамуының қазіргі кезеңінде ауыл шаруашылығының тұрақты дамуын қамтамасыз ету және бәсекеге қабілетті ауыл шаруашылығы өндірісін қалыптастыру маңызды міндеттердің бірі болып табылады. Қазақстанның агроөнеркәсіптік кешені кәсіпкерлік белсенділікті арттыруды және әртараптандырылған экономиканы қалыптастыруды көздейді, оның құрамдас бөлігі ауылдың әлеуметтік тұрақтылығын арттыру, экономиканы әртараптандыруды және оның инновациялық дамуын қолдау қабілеттілігіне ие шағын және орта агробизнес қоғамның қазіргі заманғы экономикалық жүйесінің негізгі элементтерінің бірі болып табылады.

Ауыл шаруашылығындағы шағын және орта бизнестің (ШОБ) жұмыс істеуіне нормативтік-құқықтық базаның жетілдірілмегендігі, ауыл шаруашылығы өнімдерін бастапқы өңдеу, сақтау, тасымалдау және өткізу бойынша дамыған инфрақұрылымның жоқтығы, ауыл шаруашылығында кооперативтік және интеграциялық процестердің дамымауы, шағын және орта АӨК субъектілерін құру және қолдау үшін жергілікті бюджеттерде қаржы ресурстарының жетіспеушілігі және т.б. теріс әсер етуде [1].

Осы мәселені шешудегі маңызды қадам ауыл шаруашылығы тауар өндірушілердің жұмыс істеуі үшін бәсекеге қабілетті ортаны құруға және нығайтуға, иелену мен басқаруды, басқарудың әртүрлі деңгейлерінде мемлекеттік қолдауды жақсартуға бағытталған аграрлық бизнесті дамытудың қолданыстағы экономикалық жағдайлары мен тетіктерін жетілдіру және жаңадан құру болып табылады.

Шағын және орта бизнес дағдарыстың әсеріне ең сезімтал, өйткені олардың үлкен қаржылық резервтері жоқ, олардың дамуы негізінен несиелеу арқылы жүзеге асырылады және сәйкесінше бұл несиелер мен қарыздар бойынша міндеттемелердің қалыптасуына әкеледі, бұл олардың қаржылық тұрақтылығына әсер етеді.

Зерттеу материалдары мен әдістері. Жүргізілген зерттеудің теориялық негізі агроөнеркәсәп кешеніндегі шағын және орта кәсіпкерлікті дамыту бойынша шетелдік және отандық экономист ғалымдардың ғылыми еңбектері ілімдік және әдіснамалық негіз ретінде пайдаланылды. Зерттеудің әдістемесі әлеуметтік-экономикалық құбылыстарды зерттеудің ғылыми

әдістемесінің негізгі ережелеріне, сонымен қатар стратегиялық басқару және бәсеке-лестік талдаудың ғылыми теорияларына негізделген.

Зерттеу жүргізу барысында экономикалық-статистикалық, логикалық, аналитикалық әдістер, сондай-ақ статистикалық бақылау, топтау, талдау, бағалау және салыстыру әдістері қолданылды. Ақпараттық база ретінде Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігі Ұлттық статистика бюросының, 2021 жылғы 1 қаңтардағы жағдай бойынша Қазақстан Республикасының өңірлері контекстінде шағын және орта кәсіпкерліктің жағдайы мен дамуы туралы есептің деректері, Қызылорда облысының ресми сайттарының материалдары, статистикалық деректері пайдаланылды.

Зерттеу барысында Қызылорда облысындағы шағын және орта бизнесті дамытудың негізгі көрсеткіштеріне, атап айтқанда, шағын және орта бизнес субъектілерінің, жұмыспен қамтылған халық санының өзгеру динамикасына, ШОБ субъектілерінің мемлекеттік және жергілікті бюджеттен қаржыландыруға талдау жасалды. Мәліметтерді талдау кезінде сипаттамалық статистика әдістері, бір және екі өлшемді графикалық үлес-тірімдер қолданылды.

Нәтижелер және оларды талқылау. Кәсіпкерлік – бұл қоғамдық сұранысты қанағаттандыруға, бәсекелестік артықшылықтарға қол жеткізуге және пайда табуға бағытталған тәуекелді экономикалық қызмет.

Ауыл шаруашылығында агробизнестің дамуы ауыл шаруашылығы саласына тән белгілі бір экономикалық жағдайлар мен факторлардың болуымен байланысты: ауыл шаруашылығы өндірісінің табиғи-климаттық тәуелділігі; елдің негізгі азық-түлік өнімдерімен өзін-өзі қамтамасыз етуге бағыттылығы; ауылдық жерлердегі қиын демографиялық жағдай – ауыл тұрғындарының сандық төмендеуі, әлеуетті еңбек ресурстарының проблемалары; ауыл шаруашылығы жерлерінің қолда бар ауданы бойынша шектелуі [2].

Ауыл шаруашылығында кәсіпкерліктің табысты дамуы үшін оның осы саладағы өндірістік процестің ерекшеліктерімен айқындалатын ерекшеліктерін ескеру қажет:

– ауыл шаруашылығындағы кәсіпкерлік қызметтің жекелеген субъектілері мен объектілерінің қатысуын көздейді;

– жердің негізгі өндіріс құралы екендігі, оны дұрыс пайдалану табыстың кілті болып табылады. Осыған байланысты жерді ұқыпты пайдалану, экологиялық талаптар мен стандарттарды сақтау, сонымен қатар құнарлылықты арттыру қажет;

– ауыл шаруашылығы өндірісінде жер басты нәрсе болғандықтан, климаттық жағдайларға байланысты екінші ерекшелік осыдан туындайды;

– өндіріс пен еңбектің маусымдылығы жатады. Бұл саладағы өндірістік цикл толығымен жыл мезгіліне байланысты;

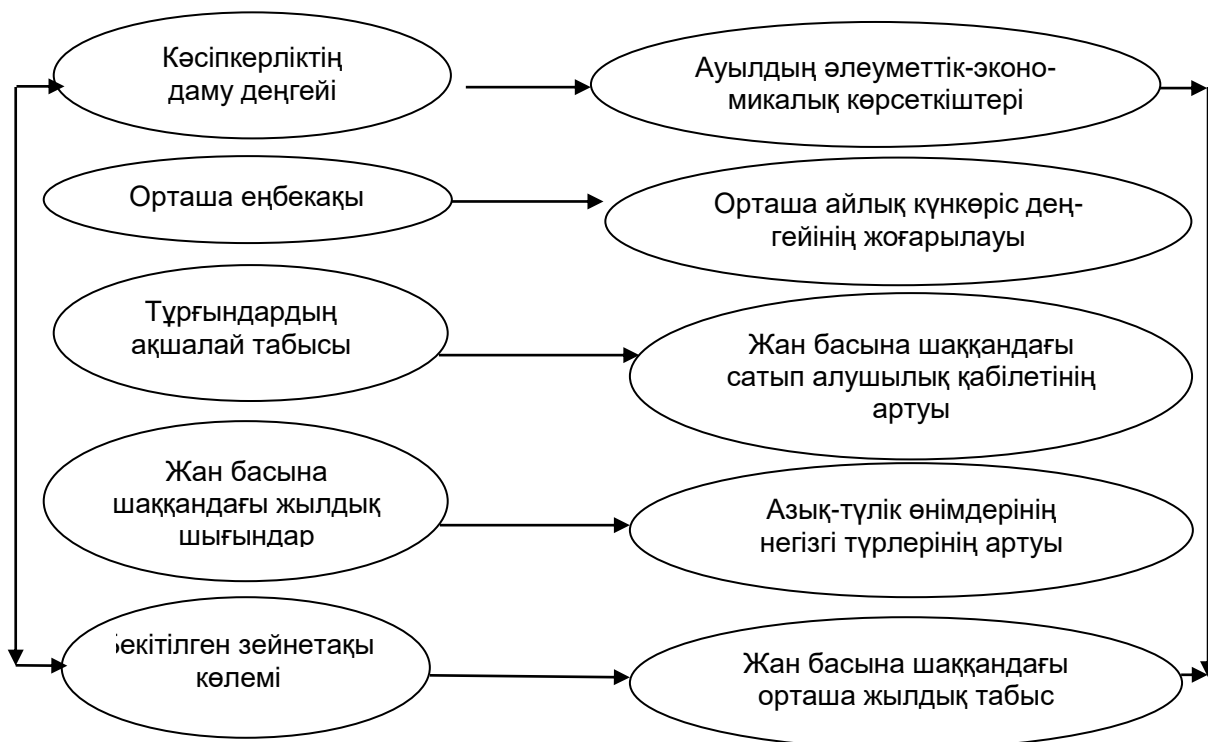
– өнімдердің тез бұзылатын қасиеті. Осыған байланысты оны жүзеге асыру уақытында түзетілуі керек, әйтпесе кез келген кідіріс тауарлардың бұзылуына және маркетингтегі қиындықтарға әкелуі мүмкін;

– кәсіпкерлік қызметке әсер ететін экономикалық факторларды ескеру қажет. Осылайша, кез келген өнімді экспорттауға тыйым салу өндірілген өнімді өткізуге болмайтындығына, сәйкесінше кәсіпкердің шығынға ұшырауына әкеледі. Сондай-ақ нарық конъюктурасының, бағалардың, сұраныс пен ұсыныс деңгейлерінің тұрақты өзгеруін ескеру қажет;

– ауыл шаруашылығы азық-түлікпен қамтамасыз етудің негізгі көзі болып табылады, сондықтан ерекше белгілерінің болуы оның кәсіпкерлікке және оның тиімділігіне әсер етуіне мүмкіндік береді. Осы ерекшеліктерді ескере отырып және заманауи технологияларды пайдалана отырып, кәсіпкерлер өз өндірісін жетілдіріп, еңбек өнімділігін арттырып, қаржылық жағдайын нығайта алады.

Кез келген қызмет саласында оның дамуы мен өркендеуіне кедергі болатын бірқатар мәселелер мен кедергілер кездеседі. Олар мүлдем басқа себептермен және мүлдем басқа бағытта пайда болады. Бірақ олардың арқасында жүйенің кемшіліктері көрінеді, бұл оларды түзетуге және жалпы жүйені жақсартуға мүмкіндік береді.

Ауылдың әлеуметтік-экономикалық дамуының механизмін жүзеге асыруда кәсіпкерлікті дамыту және қолдау бойынша жан-жақты нақты негізделген шешімдерді қабылдауды қажет етеді. Ауылдың әлеуметтік-экономикалық дамуында кәсіпкерлік қызметтің әсері көрсетілген (1 сурет) [3].

1 сурет – Ауылдың әлеуметтік-экономикалық дамуында кәсіпкерлік қызметтің әсері

Елімізде мемлекеттік мақсатты бағдарламалар аясында кәсіпкерлікті қолдау және дамыту бойынша тұрақты жұмыстар жүргізілуде. Шағын және орта бизнесті қолдаудың барлық бағдарламаларын іске

асырудағы негізгі міндет – кәсіпкерліктің өсуі мен дамуын қамтамасыз ету, жаңа жұмыс орын-дарын құру, жұмыс істеп тұрған және ісін жаңа бастаған кәсіпкерлерді оқыту және кеңес беру, сондай-ақ

гранттар мен жеңілдетілген несиелендіру арқылы кәсіпкерлік саласында қаржылық қолдау көрсету болып табылады [4,5].

Статистикалық мәліметтерге сәйкес, Қызылорда облысы бойынша 01.01.2021 жылы 814,5 мың адамды құрады, ол мемлекет халқының 4,4 пайызы, белсенді экономикалық халық 346,3 мың адам болды, оның ішінде жұмыспен қамтылғандары 329,4 мың адам, физикалық индексі көлемі 89%. 2020 жылғы жалпы өңірлік өнім (ЖӨӨ) 1 678 млрд. теңге, ол Қазақстанның жалпы ішкі өнімінің 2,4%, жан басына шаққандағы ЖӨӨ 2074 мың теңге [6].

Шағын және орта бизнес (ШОБ) субъектілерінде тіркелгендер 4,3%-ға, жұмыс істейтіндердің саны 5,1%-ға артқан. ШОБ субъектілерінде 55 136 субъект тіркелген, оның ішінде белсенді ШОБ субъектілерінің саны 49 090 бірлікті құрайды. Жалпы облыс бойынша тіркелген ШОБ субъектілерінің ішінде жұмыс істейтіндердің үлесі 88,3%-дан 89%-ға дейін өскен. 2020 жылы облыстың ШОБ субъектілеріне 95929 адам

жұмысқа орналасып, 2019 жылмен салыстырғанда 104 пайызға өскен, 2020 жылы ШОБ өңірінде 252,8 млрд. теңгенің өнімі өндірілген. Салалық құрылымда сауда субъектілері басым (29,0%), қызмет көрсету (27,0%) және ауыл шаруашылығы (23,0%). ШОБ саласында жұмыспен қамтылғандар саны 3,4%-ға өсті. Жұмыскерлердің жалпы санындағы ШОБ кәсіпорындарындағы қызметкерлердің үлесі 28,7%-дан 30,0%-ға дейін өсті. ШОБ өнімі (салыстырмалы бағада) 14,5%-ға төмендеді. ШОБ жалпы қосылған құнының үлесі (ЖҚҚ) ЖӨӨ 17,8%-дан 15,8%-ға дейін төмендеді. Шағын кәсіпорындардың төлем мақсатының код (ТМК) шығыстары 57,7%-ға, жалпы көлемінде олардың үлесі 10,0%-дан 24,7%-ға, шағын бизнестің несиелендіру портфелі 22,6%-ға өсті, оның жалпы несиелендіру портфеліндегі үлесі 11,8%-дан 11,3%-ға төмендеді. Қызылорда облысындағы «Даму» қорының бағдарламаларының нәтижелері 1 кестеде көрсетілген [7,8].

1 кесте – Қызылорда облысындағы «Даму» қоры бағдарламаларының нәтижелері

Несиелеу		Субсидиялау			Кепілдік			Кеңес беру	
жоба саны	несиелер сомасы, млн теңге	қолдау көрсетілген жобалар	несиелер сомасы, млн теңге	субсидиялар сомасы, млн теңге	қолдау көрсетілген жобалар	несиелер сомасы млн теңге	кепілдік сомасы млн теңге	кеңес беру саны	сүйемелдеу саны
2019 жыл									
1 335	7 270	158	5 633	1 083	103	3 008	1 171	1 359	246
2020 жыл									
1 158	5 106	822	16 584	1 813	672	11 187	5 047	454	483
Ескерту: Қазақстандағы және оның өңірлеріндегі ШОБ дамуы жағдайы туралы есеп. – 56 б. [қараңыз 7,8].									

Қазақстанның ауыл кәсіпкерлері бизнесті дамытуға «Нәтижелі жұмыспен қамтуды және жаппай кәсіпкерлікті дамытудың 2017-2021 жылдарға арналған «Еңбек» және «Бизнестің жол картасы – 2025» мемлекеттік бағдарламаларының мүмкіндіктерін қолданады. «Бизнестің жол картасы – 2025» мемлекеттік бағдарламасы 2020-2024 жылдар кезеңінде іске асырылады. Бұл Бағдарлама экономиканың шикізат емес секторындағы аймақтық кәсіпкерліктің тұрақты және теңгерімді өсуін, сондай-ақ бар жұмыс орындарын сақтауды және жаңа тұрақты жұмыс орындарын құруды қамтамасыз етуге бағытталған.

Бағдарлама мемлекеттен ақысыз қаржылық көмек алуға бірегей мүмкіндік береді, бірақ бұл, әрине, шағын және орта

бизнеске үлкен жауапкершілік жүктейді. Республикада артта қалған ауылдарда кәсіпкерлік секторды дамытуға ерекше мән беріледі. Мемлекеттік қолдаудың тетіктерінің тізбесіне несиенің ішінара кепілдіктері, салық төлемдерін пайызсыз төлеу кейінге қалдыру, өндірістік инфрақұрылымды дамыту, бизнесті қолдау қызметтері, сондай-ақ кадрларды даярлау кіреді [9].

2021 жылы Қызылорда облысына «Бизнестің жол картасы – 2025» мемлекеттік бағдарламасы аясында жеке кәсіпкерлікті қолдауға 4 173,1 млн теңге бөлінді: несиенің пайыздық мөлшерлемесін субсидиялауға – 2 372,8 млн теңге; несиелендіру бойынша кепілдендіруге – 1 550,25 млн теңге; гранттық қаржыландыруға – 250,0 млн теңге бағытталды. ШОБ субъектіле-

рінің 2048 жобасы 30,9 млрд. теңгеге субсидияланды. Сондай-ақ, 6,1 млрд. теңге жалпы несие сомасына 1023 жоба кепіл-

дендірілді. 248,7 млн теңгеге 68 жоба мемлекеттік гранттармен қамтамасыз етілді (2, 3 кестелер) [10].

2 кесте – Қызылорда облысының аудандар бөлінісінде субсидиялау шартымен жасалынған және ішінара кепілдендірілген жобалар саны мен құны

Аудан/Қала	"Бизнестің жол картасы – 2025" мемлекеттік бағдарламасы			
	субсидиялау шартымен жасалынған жобалар		ішінара кепілдендірілген жобалар	
	саны	жалпы құны, млн теңге	саны	кепілдік құны, млн теңге
Арал	83	516,86	26	104,70
Қазалы	174	1 830,11	55	237,41
Қармақшы	223	1 314,27	72	271,16
Жалағаш	26	458,75	12	105,29
Сырдария	98	631,75	67	294,24
Шиелі	77	595,47	33	128,31
Жаңақорған	59	525,43	26	129,22
Қызылорда қ.	1 308	25 027,87	732	4 854,10
Барлығы	2 048	30 900,51	1 023	6 124,43

Нәтижелі жұмыспен қамтуды және жаппай кәсіпкерлікті дамытудың 2017-2021 жылдарға арналған «Еңбек» мемлекеттік бағдарламасы шеңберінде шағын несие-

лендіруді жалғастыру үшін 2021 жылға 1 278,5 млн теңге олардың ішінен: ауылдық жерлерге – 1000,0 млн теңге, Қызылорда қаласы бойынша – 278,5 млн теңге бөлінді.

3 кесте – Қызылорда облысының аудандар бөлінісінде мемлекеттік бағдарламалар бойынша бөлінген жобалар саны мен құны

Аудан/Қала	"Бизнестің жол картасы – 2025" мемлекеттік бағдарламасы		«Еңбек» мемлекеттік бағдарламасы	
	жоба саны	жоба құны, млн теңге	жоба саны	жоба құны, млн теңге
Арал	4	14,5	13	35,68
Қазалы	5	15,6	5	20,10
Қармақшы	5	11,2	1	3,89
Жалағаш	7	19,4	2	12,00
Сырдария	8	23,0	6	24,26
Шиелі	3	15,0	5	23,31
Жаңақорған	1	5,0	-	-
Қызылорда қ.	35	144,3	3	20,0
Барлығы	68	248,7	35	139,24

Шағын несиелендіруге бөлінген қаражаттың 778,5 млн теңгесі «Ауыл шаруашылығын қаржылай қолдау қоры», 500 млн теңгесі «Аграрлық несие корпорациясы» акционерлік қоғамына орналастырылды, 35 адам 139,24 млн теңгеге шағын несие алды. «Қарапайым заттар экономикасы» бағдарламасы аясында 220,0 млн теңгеге 2 жоба (Қызылорда қаласы – 200,0 млн теңге; Жалағаш ауданы – 20,0 млн теңге) қаржыландырылды. Сонымен қатар, облыста «Қызылорда» өңірлік инвестициялық орталығы 441,2 млн теңгеге 49 жобаны қаржыландырды (4 кесте).

Облыста индустрияландыру бағдарламасының құны 543,3 млрд.теңгені құрайтын, іске қосылғанда 7,4 мың адамды жұмыспен қамтитын 46 жоба жүзеге асы-

рылуы жоспарланған:

* «Өңірлік кәсіпкерлікті қолдау» картасында – құны 172,7 млрд. теңге, 4,1 мың адамды жұмыспен қамтитын – 43 жоба;

* республикалық картасында – құны 370,6 млрд. теңге, 2,4 мың адамды жұмыспен қамтитын – 3 жоба.

Бағдарлама аясында 2021 жылы құны 45,2 млрд. теңгені құрайтын, толық қуаттылыққа шыққанда 456 адамды жұмыспен қамтитын 4 жоба іске қосылды. Олар:

• «Аралтұз» АҚ-ның «Ас тұзы өндірісінің №3 испан цехының құрылысы» жобасы, құны – 2,9 млрд. теңге, жұмыс орны – 198 адам, қуаттылығы – жылына 180 мың т;

• «Қуат керамзит» ЖШС-нің «Керамзит

және керамзит блоктарын шығаратын өндіріс» жобасы, құны – 130 млн теңге, жұмыс орны – 25 адам, қуаттылығы – жылына 3 млн дана;

- «Ақжарма-1» фермерлік шаруашылығының «Қуаттылығы жылына 630 тонна күріш ақтау цехы» жобасы, құны – 49,8 млн теңге, жұмыс орны – 7 адам;

- «Orda Glass Ltd» ЖШС-нің «Қуаттылығы жылына 197,1 мың тонна табақша

шыны өндіретін және өңдейтін зауыты» жобасы, құны – 42,1 млрд.теңге, жұмыс орны – 226 адам.

2022 жылы азық-түлік өнімдерін шығаруға бағытталған инвестиция көлемі 3,1 млрд. теңге болатын 4 жобаны іске асыруды жоспарлап отыр.

4 кесте – "Даму" қорының, меншікті және жергілікті бюджет қаражаттары бойынша аудандар бөлісіндегі жобалар саны мен құны

Аудан/қала	Меншікті қаражат		"Даму" қорының қаражаты		Жергілікті бюджет қаражаты	
	жоба саны	жоба құны, млн теңге	жоба саны	жоба құны, млн теңге	жоба саны	жоба құны, млн теңге
Арал	3	16,0	1	5,0		
Қазалы	3	13,8	3	16,0		
Қармақшы	1	10,0	2	10,0		
Жалағаш	-	-	3	19,5		
Сырдария	1	10,0	4	23,9		
Шиелі	1	3,0	3	18,0		
Жаңақорған	1	7,0	5	33,0		
Қызылорда қ.	3	13,0	12	141,0	3	102,0
Барлығы	13	72,8	33	266,4	3	102,0

Агроөнеркәсіп кешеніндегі негізгі проблемалардың бірі – еңбек өнімділігінің төмендігі. Мысалы, ауыл шаруашылығында 1,1 млн адам жұмыс істейді, бұл жалпы жұмысшылардың 13 пайызын құрайды. Бұл ретте ауыл шаруашылығы жалпы ішкі өнім (ЖІӨ) құрылымындағы үлесі 5,3%-ды құрайды. Бүгінде Қазақстанда агроөнеркәсіп кешеніндегі еңбек өнімділігі бір адамға небәрі 5 мың долл. құрайды. Беларусьте бұл көрсеткіш 33,5 мың долл. болса, Ресейде 18,4 мың долл., ал дамыған елдерде 90 мың долл. жетеді.

ҚР АӨК дамытудың 2021-2025 жылдарға арналған Ұлттық жобасында әлеуметтік маңызы бар азық-түлік өнімдерімен 80%-ға дейін қамтамасыз ету, ауыл шаруашылығы қызметкерлерінің жалақысын арттыру, ауыл тұрғындарының табысын арттыру және т.б. мақсаттары қойылған [11]. Дүниежүзілік тәжірибе өндірілген өнімнің маркетингтік мәселелерін шешуге, тұқымдармен, тыңайтқыштармен, жеммен, жанар-жағармаймен және т.б. қамтамасыз ету мақсатында шағын кәсіпкерлік субъектілерін кооперативтерге біріктіру арқылы олардың мәселелерін шешудің жоғары тиімділігін растайды, бұл өнімді жылжыту инфрақұрылымын дамытуға мүмкіндік береді. Өндірушіден тұтынушыға дейін қайта өңдеу, сауда және өткізу кәсіпорындары-

мен өзара тиімді экономикалық байланыстар орнатады.

Шағын және орта бизнес сияқты жаңа меншік нысандарын құру қажеттілігі нарықтық қатынастардың дамуымен, ел экономикасында реформалардың жүзеге асырылуымен байланысты, бұл өз кезегінде экономикалық тұрғыдан орынды.

Шағын және орта агробизнесінің жеке аймақтың да, жалпы елдің де дамуындағы әлеуметтік-экономикалық рөлі келесі бағыттар бойынша көрінеді: бәсекелестік орта құру; аймақтағы инновациялық және ғылыми-техникалық белсенділікті арттыру; ауылдық жерлерде жаңа жұмыс орындарын құру және сәйкесінше халықтың әлеуметтік қауіпсіздігін арттыру; нарыққа жоғары сапалы тауарларды ұсыну және жаңа тауарлар мен қызметтерді енгізу арқылы тұтынушылардың сұранысын жақсырақ қанағаттандыруды қамтамасыз ету; жаңа өткізу нарықтарын немесе нарық сегменттерін құру; жергілікті табиғи ресурстарды игеру; облыстық және жергілікті бюджеттерге салық түсімдерін арттыру; ауылдық жерлерде несиелік-қаржылық инфрақұрылымды, тұтыну кооперациясын қалыптастыру және дамыту; қаржы ресурстарын қайта бөлу; ауылдық елді мекендердің әлеуметтік-экономикалық дамуы; ірі бизнесті дамытуға жәрдемдесу [12].

Елдің экономикалық даму деңгейінің маңызды көрсеткіші жұмыспен қамтудың салалық құрылымы екенін ерекше атап өткен жөн. Оған жұмыс істейтіндердің білім деңгейі жатады. Қазіргі заманғы жұмыспен қамту құрылымында интеллектуалды жұмыспен қамтылғандардың басым болу тенденциясы қалыптасқан. Экономикалық қызмет түрлері бойынша жұмыспен қамтудың құрылымдық өзгерістері, ең алдымен өнім құрылымының өзгеруімен байланысты және қайта құрылымдаудың негізгі факторларының бірі болып табылады.

Ауылдық жерлерде жұмыс істейтіндердің санының біркелкі өзгеруі және өзін-өзі жұмыспен қамтудың тұрақты өсуі байқалады. Сонымен қатар, өзін-өзі жұмыспен қамтыған халықтың құрылымында қала мен ауыл арасындағы өте маңызды айырмашылықтар бар. Олардың үлесі қалалық жерлерде небәрі 39%-ды құрайды, ал ауылдық елді мекендерде ол 61%-ға жетеді. Осылайша, қалалық жерлерде өзін-өзі жұмыспен қамтыған адамдар үлесінің 4 есеге төмендеуінің нәтижесінде ауылдық жерлерде өзін-өзі жұмыспен қамтыған адамдардың үлесінің 10 еседен астамға ұлғаюы байқалады, бұл қалалық және ауылдық еңбек нарығындағы айтарлықтай теңгерімсіздікті көрсетеді.

Ауылдық жерлерде жалдамалы жұмыскерлердің үлесі небары 35,5%-ды құрайды, бұл еңбекке қабілетті ауыл тұрғындарының қалаларға көшіп кеткенін аңғартады және өз кезегінде аймақтық еңбек нарығындағы бұрмалаушылықтарға әкеледі. Осылайша, жұмыспен қамтудағы құрылымдық өзгерістерді талдауымыз мынандай гипотезаны растайды: жұмыспен қамту жағдайы ауылдағы жұмыспен қамтылу есебінен жақсарды, яғни халықтың өзін-өзі жұмыспен қамтуы есебінен өсті. Жұмыссыздық деңгейі 2021 жылға қарай 4,3%-ға дейін төмендейді деп болжанған болатын, бірақ тәжірибелік тұрғыдан бұл көрсеткіштің мәні қалмады.

Қазіргі таңда қалыптасып отырған нақты жағдайды анықтау мен болжау (ауылдық жерлердегі жұмыссыздардың, өзін-өзі жұмыспен қамтығандардың нақты саны) мүмкіндігінің төмендігі, еңбек нарығында сапалық өзгерістердің болуы, ол ең алдымен халықты жұмыспен қамтудың, жұмыс жасаудың ғасырлар бойы қалыптасқан дәстүрлі түрлерінен ерекшеленетін заманауи цифрландыру, қашықтықтан жұмыс, сандық жұмыс сынды түрлерін халықтың, әсіресе, ауылдық елді мекен тұрғындарының сандық технологияларды қаншалықты қабыл-

дауы мен игеруіне, меңгеруі мен ұтымды қолдана білуіне тікелей байланысты болмақ.

Жүргізілген әлеуметтік зерттеу нәтижелері бойынша, жұмыссыздардың 81,3%-ы – жұмыс іздеу кезінде ең маңызды критерий – жалақы, 41,8%-ы – жұмыс кестесі, 24,7%-ы – көліктік қолжетімділік екендігін көрсеткен. Дәл осындай сұраққа респонденттер 81%-ы – жалақы, 30%-ы – жұмыс кестесі, 16%-ы – көлікке қолжетімділік, 21,8%-ы – әлеуметтік пакеттің болуы және 17,5%-ы еңбек жағдайлары сияқты өлшемдерді ескереді. Жұмыс іздеу кезінде басымдықтардың тәртібі айтарлықтай өзгерген жоқ деп айтуға болады. Бос жұмыс орындары жәрмеңкесіне қатысушылар арасында 54,6%-ы толық жұмыс, 26,3%-ы толық емес аптасымен жалданып жұмыс істегісі келетіндердің үлесін құрады.

Сауалнамаға қатысқан жұмыссыздардың 79,1%-ы біліктілікке немесе қандай да бір мамандыққа ие, 13,2%-ы – жаңа мамандық, 2,9%-ы – жұмысшы, 1%-ы инженерлік, ал 6%-ы кеңседе және компьютерлік технологиямен (менеджер, дизайнер, экономист, заңгер және т.б.) жұмыс істеуге байланысты мамандықтарды, 3,3%-ы басқа мамандықтарды алғысы, респонденттердің 41,7%-ы өздерінің біліктілігін арттырғысы келеді, 13,2%-ы қайта оқытудан өтуге ниет білдірді.

Ең танымал жұмыс іздеу салалары: 24% – қызмет көрсету саласы, 18,5% – сауда, 8% – қаржы, 6,4% – өндіріс, 6,1% – құрылыс, 6% – логистика, 17,3%-ы жұмыс іздеудің кез-келген" саласын көрсетті. 45,1% жұмыссыздар тегін біліктілікті арттырудан немесе қайта оқытудан өтуді қаламайды, өйткені одан әрі жұмысқа орналасудың кепілдігін көрмейді. Кеңседегі жұмысқа байланысты мамандықтар ең танымал болды, ал еңбек нарығында жұмысшы мамандықтар көбірек сұранысқа ие болды.

Осылайша, сауалнамаға қатысқан жұмыссыздар үшін жұмысқа орналасу кезіндегі маңызды параметрлер төмендегідей болды: еңбекақы, жұмыс кестесі мен жұмыс орнының көліктік қолжетімділігі.

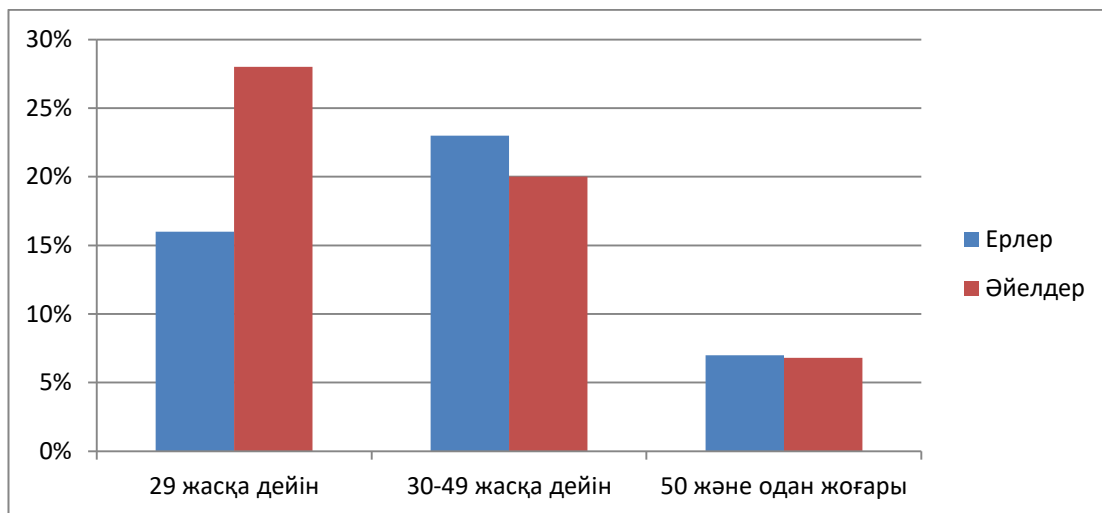
Зерттеу барысында бос жұмыс орындары жәрмеңкесіне қатысатын толық еңбек нарығындағы жұмыссыздардың әлеуметтік құрылымы анықталды. Жұмыс іздеп жүрген 29 жасқа дейінгі жастардың үлесі барлық жұмыссыздардың 44,5%-ын құрайтынын көруге болады, оның ішінде жас ер балаларға қарағанда қыздар 11,8%-ға көп. Жұмыспен қамту орталығында тіркелмеген және бос жұмыс орындары жәрмеңкесінің көмегімен жұмыс іздеп жүрген жұмыс-

сыздардың ең көп санын 29 жасқа дейінгі әйелдер құрайды. Жұмыссыздар 34,1 жасты құрады. Сауалнамаға қатысқан жұмыссыз әйелдердің 4,3%-ы зейнеткерлік жасқа дейін (50-ден 54 жасқа дейін) болды.

Жұмыс берушілердің оларды жұмысқа алудан бас тартуының себебі жас шама-сында екенін ашық айтады. Респондент-

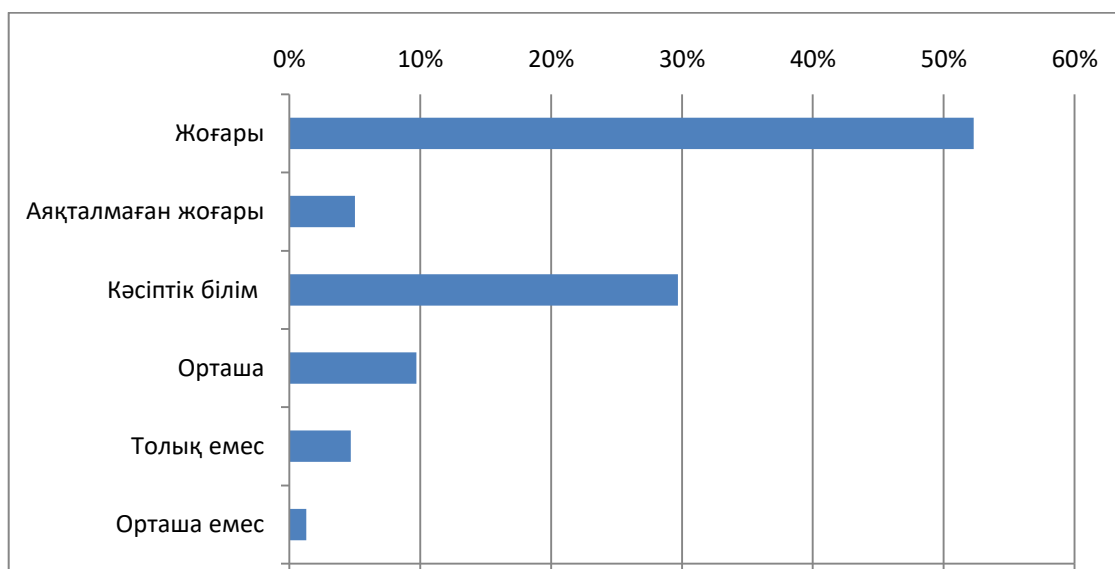
тердің аз бөлігі (1,5%) өз ісін ашқысы келеді, көп жағдайда бұл жұмыс тәжірибесі жоқ немесе 3 жылдан аз тәжірибесі бар адамдар. Қызмет салаларының артықшылықтарын бөлу жыныстық және жас ерекшеліктеріне ие, кейбір салаларда білім деңгейі бойынша айырмашылық бар (2 сурет).

Ескерту: респонденттердің жауабы негізінде автордың құрастырулары
2 сурет – Жұмыспен қамту орталықтарында тіркелмеген жұмыссыздардың жыныстық және жас құрылымы

Ұйымдар жұмысқа қабылдау кезінде ең төменгі шығындармен жоғары нәтиже алуды басшылыққа алады, мұндай да тиімсіздікке деген күдік жұмысқа орналасуға мүм-

кіндік бермейді. Жұмыссыздарды толық еңбек нарығында білім деңгейі бойынша бөлуді былайша көрсетуге болады (3 сурет).

Ескерту: респонденттердің жауабы негізінде автордың құрастырулары
3 сурет – Жұмыспен қамту орталықтарында тіркелмеген жұмыссыздардың білім деңгейі, %

Сауалнамаға қатысушылардың 52,3%-ының жоғары білімі, 29,7%-ында орта арнаулы білімі, 79,1%-ында диплом немесе басқа құжатпен расталған мамандықтары: 17,2% – инженер, 14,6% – экономист, 9,1% – оқытушы, 9,7% – әлеуметтік ғылымдар (менеджмент, психология, маркетинг, PR және т.б.), 7,8% – заңгер, 7,4% – бухгалтер болған. Жұмыссыздардың 48,6%-ның әлеуметтік және гуманитарлық мамандықтар бойынша білімі бар екені де назар аударарды.

Бір жылдан астам жұмыс іздеп жүрген жұмыссыздардың жоғары үлесі 230-дан 25 адам (яғни 10,9%) – инженерлер, 195-тен 19 адам немесе 9,7% – экономистер, сондай-ақ, ауыл шаруашылық саласына байланысты мамандықтары бар жұмыссыздардың үлесі жоғары (30-дан 12 адам). Бұлардың 40,7%-ы өздерінің біліктіліктерін арттырғысы және тек 10,3%-ы ғана жаңа мамандық алғысы келеді. Бухгалтер, заңгер, электр және газбен дәнекерлеуші, агроном және ветеринар жауаптарында біліктілікті арттыруға деген ықылас көп. Жұмыс тәжірибесі бар азаматтардың соңғы жұмыс орнынан кетуінің негізгі себептері: 33,5%-ы өз қалауы, 15,7%-ы штатты қысқарту, 15,7%-ы кәсіпорынның жабылуы, 13,4%-ы төмен жалақы, 7,5%-ы жеке, отбасылық.

Қорытынды.

1. Республикада аграрлық шағын және орта бизнестің тиімді жұмыс істеуі мен дамуы үшін мемлекет тарапынан шағын және орта бизнестің қызметін одан әрі дамытуға және жетілдіруге бағытталған шаралар кешенін қамтитын кәсіпкерлікті қолдаудың әртүрлі бағдарламалары әзірленген.

2. Қазіргі кезеңде Қазақстан Республикасындағы шағын кәсіпкерлікті мемлекеттік қолдау жүйесіне экономиканың осы саласына жан-жақты қолдау көрсететін бірқатар мекемелер кіреді. Бірақ, сонымен бірге, шағын кәсіпкерлікті дамытуда нарықтық механизмдерді қолдану қарқынының артқанын атап өткен жөн.

3. Кәсіпкердің табысты болуы үшін аграрлық сектордағы кәсіпкерлікті дамыту мемлекеттік қолдауды жетілдіру және ауылдық кәсіпорындарды қолдау механизмін жетілдіру қажет.

4. Кәсіпкерлікті дамытудың мемлекеттік бағдарламалары мен ұлттық жоспарларын әзірлеу кезінде жұмыспен қамтылғандар санын көбейтуге емес, еңбек өнімділігін арттыруға көңіл бөлу қажет. Өйткені, жас кәсіпкердің алдында тұрған мәселе жалғыз емес және барлық азаматтар үшін мемлекеттік бағдарламалар

бойынша жеңілдікті несие алу кезінде туындайды. Еңбек өнімділігін арттыру жөніндегі кешенді шаралар аясында заманауи технологияларды енгізу мен дамытуды ынталандыру қажет.

Әдебиеттер тізімі

[1] Тулешова, Г.Б. Современные проблемы и перспективы развития малого предпринимательства в Казахстане / Г.Б. Тулешова, К.А. Муратбек // Символ науки. - 2018. - №6.-С. 56-58.

[2] Журавлева, И.И. Предпринимательство в сельском хозяйстве: проблемы и перспективы развития / И.И. Журавлева // Экономика и экономические науки.- 2018.- №1.-С.22-30.

[3] Украинцева, И.В. Предпринимательская деятельность и ее особенности в сельском хозяйстве [Электронный ресурс]. - 2017.- URL: <https://e-koncept.ru/2017/770442.htm> (дата обращения: 18.02.2022).

[4] Мороз, С.О. развитию и поддержке малого и среднего предпринимательства в Казахстане. Zakon.kz. [Электронный ресурс]. – 2018. – URL: <https://www.zakon.kz/4732660-o-razviti-i-podderzhke-nalogo-i.html> (дата обращения: 04.03.2022).

[5] Программы поддержки бизнеса. Сайт Государственные институты поддержки предпринимательства в Республике Казахстан. Business.gov.kz. [Электронный ресурс]. – 2018. – URL: <https://www.business.gov.kz/business-support-programs> (дата обращения: 17.03.2022).

[6] Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан [Электронный ресурс]. – 2021. – URL: <http://www.stat.gov.kz/> (дата обращения: 04.03.2022).

[7] Отчет о состоянии развития МСП в Казахстане и его регионах. - Нур-Султан, 2021. - С. 54-56.

[8] Дорожная карта бизнеса [Электронный ресурс]. – 2021. – URL: <https://www.damu.kz/programmi/dorozhnaya-karta-bussnesa-2020> (дата обращения: 04.03.2022).

[9] «Бизнестің жол картасы-2025» мемлекеттік бағдарламасына ҚР Үкі-метінің 2020 жылғы 30 шілдедегі №491 қаулысы [Электрондық ресурс]. – 2021. – URL: <https://msb.atameken.kz/ru/kz/1177> (қаралған күні: 04.03.2022).

[10] Қызылорда облысының әкімдігінің ресми интернет сайты [Электрондық ресурс].- 2021.- URL: [https://www.e-kyzylorda.gov.kz/?q=ru content/ekonomika](https://www.e-kyzylorda.gov.kz/?q=ru/content/ekonomika) (қаралған күні: 12.03.2022).

[11] ҚР АӨК дамытудың 2021-2025 жылдарға арналған Ұлттық жобасы [Электрондық ресурс]. – 2021.– URL: <https://primeminister.kz/>

ru/nationalprojects/ nacionalnyy-proekt-po-razvitiyu-agropromyshlennogo-kompleksa-respubliki-kazahstan-na-2021-2025-gody-1594449 (қаралған күні:10.03.2022).

[12] Kantarbayeva, Sh.M. The role of self-government in improving the quality of life of rural residents / Sh.M. Kantarbayeva, S.T. Zhumasheva, Zh.B. Smagulova //Problems of Agri Market.-2021.-No.3.- P.172-179.

References

[1] Tuleshova, G.B. & Muratbek K.A. (2018). Sovremennyye problemy i perspektivy razvitiya malogo predprinimatel'stva v Kazakhstane [Modern problems and prospects for the development of small business in Kazakhstan]. *Simvol nauki - Science symbol*, 6, 56-58 [in Russian].

[2] Zhuravleva, I.I. (2018). Predprinimatel'stvo v sel'skom khozyaystve: problemy i perspektivy razvitiya [Entrepreneurship in agriculture: problems and development prospects]. *Ekonomika i ekonomicheskkiye nauki -Economics and economic sciences*, 1, 22-30 [in Russian].

[3] Ukraintseva, I.V. & Avdeyeva, A.I. (2017). Predprinimatel'skaya deyatel'nost' i yeye osobennosti v sel'skom khozyaystve [Entrepreneurial activity and its features in agriculture]. Available at: <https://e-koncept.ru/2017/770442.htm> (date of access: 18.02.2022) [in Russian].

[4] Moroz, S. (2018). O razvitii i podderzhke malogo i srednego predprinimatel'stva v Kazakhstane. [On the development and support of small and medium-sized businesses in Kazakhstan]. Available at: <https://www.zakon.kz/4732660-o-razvitii-i-podderzhke-nalogo-i.html> (date of access: 04.03.2022) [in Russian].

[5] Programmy podderzhki biznesa. (2018). Sayt Gosudarstvennyye instituty podderzhki predprinimatel'stva v Respublike Kazakhstan. [Website State institutions for entrepreneurship support in the Republic of Kazakhstan]. Available at: <https://www.business.gov.kz/business->

support-programs (date of access: 17.03.2022) [in Russian].

[6] Byuro natsional'noy statistiki Agentstva po strategicheskomu planirovaniyu i reformam Respubliki Kazakhstan [Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan] (2021). Available at: <https://www.stat.gov.kz/> (date of access: 04.03.2022) [in Russian].

[7] Otchet o sostoyanii razvitiya MSP v Kazakhstane i yego regionakh. - Nur-Sultan, (2021). [Report on the state of development of SMEs in Kazakhstan and its regions]. Nur-Sultan, 54-56 [in Russian].

[8] Dorozhnaya karta biznesa [Business Roadmap], (2021). Available at: <https://www.damu.kz/programmi/dorozhnaya-karta-biznesa-2020> (date of access: 04.03.2022).

[9] «Biznes jol kartası-2025» memlekettik bağdarlamasına QR Üki-metiniñ 2020 jil 30 jildağı №491 qawlı [Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan dated July 30, 2020 №491 on the state program "Business Road Map-2025"]. (2021). Available at: <https://msb.atameken.kz/ru/kz/1177> (date of access: 04.03.2022) [in Kazakh].

[10] Qızılorda oblısınıñ resmı internet sayttarı [Official website of Kyzylorda oblast akimat], (2021). Available at: <https://www.ekyzylorda.gov.kz/?q=ru/content/ekonomika> (date of access: 12.03.2022) [in Kazakh].

[11] QR ÄÖK damıtwdıñ 2021-2025 jıldarğa arnalğan Ulttıq jobası [National project of agribusiness development of the Republic of Kazakhstan for 2021-2025]. (2021). Available at: <https://primeminister.kz/ru/nationalprojects/nacionalnyy-proekt-po-razvitiyu-agropromyshlennogo-kompleksa-Respublika-Qazaqstan-na-2021-2025-quday-1594449> (date of access: 10.03.2022 [in Kazakh].

[12] Kantarbayeva, Sh.M., Zhumasheva S.T. & Smagulova Zh.B. (2021). The role of self-government in improving the quality of life of rural residents Kantarbayeva, S.T. *Problemy agrotynka - Problems of AgriMarket*, 3, 172-179.

Авторлар туралы ақпарат:

Жұмашева Сауле Тоқанқызы – негізгі автор; экономика ғылымдарының кандидаты, доцент; ғалым-хатшы; Қазақ аграрлық-өнеркәсіптік кешенінің экономикасы және ауылдық аумақтарды дамыту ғылыми-зерттеу институты; Алматы қ., 050057 Сатпаев көш., 30 б, Қазақстан; e-mail: torehanoba@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0003-0559-5608>

Мұханова Айгүл Ерденқызы; экономика ғылымдарының кандидаты; «Экономика және менеджмент» кафедрасының қауымдастырылған профессор м.а.; Қорқыт Ата атындағы Қызылорда мемлекеттік университеті; 120014 Айтеке би көш., 29 а, Қызылорда қ., Қазақстан; e-mail: aia_mukanova@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0001-9332-2591>

Смағұлова Жанна Бағланқызы; экономика магистрі; «Экономика және менеджмент» кафедрасының аға оқытушысы; Қорқыт Ата атындағы Қызылорда мемлекеттік университеті; 120014 Айтеке би көш., 29 а, Қызылорда қ., Қазақстан; e-mail: zchanna_555@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-3880-7983>

Information about authors:

Zhumasheva Saule Tokanovna – **The main author**; Candidate of Economic Sciences, Associate Professor; Sciences Secretary; Kazakh Research Institute of Economy of Agro-Industrial Complex and Rural Development; 050057 Satpaev str., 30 б, Almaty, Kazakhstan; e-mail: torehanoba@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0003-0559-5608>

Mukhanova Aigul Erdenovna; Candidate of Economic Sciences; Acting Associate Professor of the Department of Economics and Management; Korkyt ata Kyzylorda State University; 120014 Aiteke bi str., 29 a, Kyzylorda, Kazakhstan; e-mail: zchanna_555@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-3800-7983>

Smagulova Zhanna Baglanovna; Master of Economics; Senior Lecturer of the Department of Economics and Management; Korkyt ata Kyzylorda State University; 120014 Aiteke bi str., 29 a, Kyzylorda, Kazakhstan; e-mail: zchanna_555@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-3800-7983>

Информация об авторах:

Жумашева Сауле Тоқановна - **основной автор**; кандидат экономических наук, доцент; ученый секретарь; Казахский научно-исследовательский институт экономики агропромышленного комплекса и развития сельских территорий; 050057 ул. Сатпаева, 30 б, г. Алматы, Казахстан; e-mail: torehanoba@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0003-0559-5608>

Муханова Айгүл Ерденовна; кандидат экономических наук; и.о. ассоциированного профессора кафедры «Экономика и менеджмент»; Кызылординский государственный университет им. Коркыт Ата; 120014 ул. Айтеке би, 29 а, г.Қызылорда, Қазақстан; e-mail: aia_mukanova@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0001-9332-2591>

Смагулова Жанна Бағлановна; магистр экономики; старший преподаватель кафедры «Экономика и менеджмент»; Кызылординский государственный университет им. Коркыт Ата; 120014 ул. Айтеке би 29, а, г.Қызылорда, Қазақстан; e-mail: zchanna_555@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-3800-7983>